

Usporedna povijest standardizacijskih procesa u zapadnim južnoslavenskim jezicima

Sanda Lucija Udier

(Anita Peti-Stantić: *Jezik naš i/ili njihov — Vježbe iz poredbene povijesti južnoslavenskih standardizacijskih procesa*, Zagreb: Srednja Europa, 2008.)

Odmah po objavljivanju knjiga Anite Peti-Stantić (2008) izazvala je veliku pozornost stručne i kulturne javnosti. Ova je knjiga, podijeljena u deset dijelova, opsežna studija o položaju hrvatskoga jezika u južnoslavenskome kontekstu s povijesnoga i sociolingvističkoga stajališta.

Jezični identiteti i standardizacijski procesi

Upravo objavljena jezikoslovna monografija *Jezik naš i/ili njihov*, s podnaslovom *Vježbe iz poredbene povijesti južnoslavenskih standardizacijskih procesa* svojom je temom, opsegom i dosegom odmah izazvala golemu pozornost hrvatske stručne i kulturne javnosti. Autorica ove opsežne studije profesorica je na Odsjeku na južnu slavistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Dvoznačni je naslov knjige intrigantan i nagovještava da će u njoj biti riječi o pitanju hrvatskoga jezičnoga identiteta, odnosno jezičnih identiteta u krugu zapadnih južnoslavenskih jezika. To je pitanje uvijek zanimljivo i aktualno te privlači jednako jezične stručnjake i one koji to nisu. Ni jednima ni drugima nikada nije naodmet pročitati nova polazišta, teze, argumente, objašnjenja i viđenja.

Međutim, knjiga Anite Peti-Stantić daleko premašuje tek raspravu o hrvatskome jezičnome identitetu ili o južnoslavenskim jezičnim identitetima. Baveći se jezikom, odnosno jezicima, s povijesnoga i sociolingvističkoga stajališta, autorica promatra standardizacijske procese kroz koje su prolazili zapadni južnoslavenski jezici tijekom povijesti te otvara pitanja razumijevanja tih procesa. Odabrala je zapadne južnoslavenske jezike za predmet proučavanja zbog njihove vrlo posebne situacije. Riječ je o genetski i tipološki blisko srodnim jezicima u kojima postoje identične strukture na svim razinama. Govornici tih jezika mogu gotovo nesmetano međusobno komunicirati. To su jezici koji su u povijesti često dolazili u neposredan kontakt, a u jednome su razdoblju čak bili i dekretom “učinjeni” jednim standardnim jezikom. Međutim, ti su jezici pripadali dvjema kulturnim i civilizacijskim

sferama, jednoj pod jurisdikcijom Rimokatoličke crkve (*Slavia romana*) i drugoj pod jurisdikcijom Srpske pravoslavne crkve (*Slavia orthodoxa*). U tim se dvjema sferama odnos prema jezicima i položaju književnih jezika vrlo razlikovao, a i unutar sfere *Slavia romana* vidljiva je znatna razlika između standardizacijskih procesa u hrvatskim i slovenskim zemljama. Za hrvatske je zemlje važno renesansno razdoblje koje je otvorilo vrata svjetovnoj književnosti i prodoru narodnoga jezika u književnost i druga područja. U slovenskim je zemljama gušenje protestantskoga pokreta zaustavilo standardizacijske procese.

Namjera i ustroj knjige

Autorica osnovnim ciljem svoje knjige navodi utvrđivanje korpusa relevantnih tekstova koje smatra osnovom književnoga jezika. Zalaže se za razlikovanje jezične od književnojezične zajednice: dok je za jezičnu zajednicu karakteristično da se njezini članovi mogu sporazumijevati, književnojezična je zajednica određena tradicijom pismenosti i knjiškosti te je za nju važna kulturno-civilizacijska nadgradnja. Povijest jezika ugrađena je u povijest zajednica. Autorica se zalaže za cjelovitost unutrašnje i vanjske povijesti jezika, dakle za neodvajanje uspoređivanja jezičnih oblika i struktura od proučavanja stavova i ideja koje su utjecale na status jezika i njegov korpus. Razlog je tomu što su i unutrašnja i vanjska povijest jednako imanentne jeziku i jednako važne da bi se moglo razumjeti suvremeno jezično stanje. Knjiga se sastoji od 10 dijelova.

Poredbena povijesna sociolingvistika: disciplina i metoda — U prvome se dijelu knjige određuje poredbena povijesna sociolingvistika. Tumače se njezine osnovne postavke kao discipline koja predmet i metode crpi i iz povijesti, i iz sociologije, i iz lingvistike. Osim što autorica smatra neprihvatljivom podjelu na unutrašnju i vanjsku povijest jezika, ne prihvaća ni klasičnu podjelu na dinamičnu dijakroniju te statičnu sinkroniju koja je temelj klasičnoga pogleda na povijest jezika. Iznosi tezu da su stavovi, ideje i odnosi u jeziku integralni dio književnojezičnih sustava.

Korpus: definicije, kriteriji i tekstovi — U drugome dijelu knjige iznosi određenje osnovnih operativnih lingvističkih i filoloških pojmova jezika i književnoga jezika u postojećim priručnicima, s osobitim naglaskom na razlikovanju jezika (koji je moguće shvatiti kao sredstvo prenošenja misli i ideja ili pak kao sustav znakova) i standardnoga jezika kao općega sredstva sporazumijevanja. Iznosi se teza kako jezik nije obilježje koje neku zajednicu prirodno odvaja od druge. Isticanje jezika kao razlikovnoga obilježja jedne zajednice od druge jest političko-ideološki projekt koji se nastoji prikazati kao prirodan izbor.

Kad se tumače status i korpus književnih jezika, osnovno je pitanje odnosa između osnovice i nadgradnje. Osnovica je organski govor, dok je nadgradnja načelno pismena. Bez nadgradnje nema književnoga ni standardnoga jezika. Osnovica veže jezik uz prostor, no nadgradnja omogućuje prekoračivanje prostornih i vremenskih ograničenja. Za razliku od organskoga govora koji je prirodan, potreban je intelektualni napor da bi nadgradnja postala društveno prihvaćena.

Ta je teza ilustrirana tumačenjem slovenskoga primjera. Iznesena je teza da Primož Trubar i njegovi suvremenici ne bi mogli tako puno učiniti za jezik i djela na slovenskom jeziku da prije njih nije postojala tradicija na koju se njihova djelatnost nadovezivala. Hrvatski i srpski, dva standardna jezika zasnovana na istoj dijalekatskoj osnovici, također pokazuju kako upravo kulturno-civilizacijska nadgradnja potvrđuje da to nisu isti jezici. U njima je isto samo ono što pripada dijalektološkoj domeni koja nije relevantna za standardizaciju. Iz standardološke perspektive vidi se da je riječ o izrazito različitim, čak nekompatibilnim pretpostavkama na kojima su se gradila ta dva standardna jezika. Razlike između osnovice i nadgradnje bili su svjesni i Vuk Karadžić i Jernej Kopitar i Maksimilijan Vrhovec, kao što se vidi iz njihovih tekstova koji se u knjizi citiraju.

Vrijeme i prostor — Treće poglavlje knjige donosi raspravu o odnosu vremena i prostora te sinkronije i dijakronije pozivajući se na Romana Jakobsona. On smatra da statičnosti nema ni u sinkroniji ni u dijakroniji te da se svaka promjena događa na sinkronijskoj razini, dok je njezina posljedica predmet koji se istražuje na dijakronijskoj razini. Tako pokazuje da je procesualnost prisutna i u sinkroniji. Kada se te spoznaje prenesu na proučavanje književnih jezika, proizlazi da treba razumjeti odnos između govorenoga i napisanoga jer izgovoreno poznaje samo vremensku dimenziju, dok napisano povezuje prostornu i vremensku dimenziju. Pokazuje se da višejezičnost nije iznimka, nego pravilo. Tako se dolazi do dijela gdje je riječ o granicama te o kulturno-civilizacijskim područjima *Slavia romana* i *Slavia orthodoxa*.

U spomenutom se kontekstu tumači status latinskoga i crkvenoslavenskoga jezika. Latinski je bio univerzalni jezik s prestižnim položajem te model za standardizaciju narodnih jezika. To je bio globalni jezik koji je pripadao ne samo Crkvi, nego i svjetovnoj pismenosti te autorskoj književnosti i obrazovanju.

Crkvenoslavenski je bio jezik svih dionika kulture u kojoj je naslijeđena tradicija njega kao prvoga slavenskoga književnoga jezika. On je bio manje model standardnomu jeziku, a više jezični hibrid, no nikada nije postao narodni jezik. Njegovo je postojanje zapravo bilo prepreka oblikovanju standardnoga jezika na narodnoj osnovici jer to nije smatrano potrebnim. Crkvenoslavenski je bio lokaliziran slavenski jezik povezan s pravoslavljem, zbog čega nikad nije postao općeslavenskim ili panslavenskim jezikom. Nje-

gova je funkcionalnost bila ograničena na službu unutar Pravoslavne crkve gdje je obrazovanje bilo shvaćano drugačije nego u katoličkim područjima. Pravoslavlje se izjednačavalo s pravovjermem te je očekivalo samo nasljeđivanje tekstualnih i jezičnih obrazaca iz prošlosti. Samo pisanje i čitanje bilo je smatrano dovoljnim obrazovanjem te se nije ni zahtijevalo ni očekivalo išta drugo.

Liturgijski tekstovi — U ovoj se knjizi kao tipovi tekstova relevantni za usporedbu uzimaju tri skupine tekstova. Prva su stilizirani liturgijski tekstovi pisani narodnim jezikom u kojima se eksplicitno navodi kojim su jezikom pisani. Druga su tekstovi pisani nekim stiliziranim narodnim jezikom bez eksplicitno izraženih stavova o tome koji je to jezik (tekstovi praktične namjene kao što su ljetopisi, upravno-pravni tekstovi, povelje, darovnice, oporuke i slično). Treća su tekstovi pisani nekim drugim jezikom (latinskim, talijanskim, njemačkim) koji su se koristili kao pisani u zajednicama. Poseban položaj pri tomu imaju jezikoslovna djela, dakle gramatike i rječnici.

Poglavlje posvećeno liturgijskim tekstovima bavi se molitvenicima i propovijedima jer su ti tekstovi najviše održali pisane i književne jezike te utjecali na njihovu standardizaciju i stilizaciju. Nastojanja na standardizaciji i ujednačavanju mogu se shvatiti kao pokušaji prevladavanja lokalnosti (posuđenice iz drugih jezika i narječja, obuhvatno shvaćanje jezika) i kao nastojanje da jezik *bude lijep, čist i učen te blizak, naš i svakome razumljiv*.

Školstvo u južnoslavenskim zemljama i Pisari i pisarske kancelarije, tiskari i tiskarstvo — Školstvo u južnoslavenskim zemljama te pisari i pisarske kancelarije, tiskari i tiskarstvo obrađuju se u dvama poglavljima, i to posebno oni u juristikiji Rimokatoličke crkve od onoga u jurisdikciji Srpske pravoslavne crkve. Te su dvije kulturno-civilizacijske i prosvjetiteljske djelatnosti zastupljene zato što se u njihovoj razvijenosti ogleda razvijenost književnoga jezika. Razvoj školstva i izdavačke djelatnosti uvijek se jako odražava na jeziku.

Ideje i krugovi — U sedmome poglavlju prikazuje se djelovanje nekoliko kulturnojezičnih krugova (protestantizam i reformacija, Ozaljski krug) i pojedinaca (Vinko Pribojević, Markantum de Dominis, Juraj Križanić, Pavao Ritter Vitezović, Žiga Zois von Edelstein) koji su uvjetovali buduće razumijevanje i oblikovanje odnosa između društvenih zajednica i njihovih jezika s posebnim naglaskom na one među tim pojedincima kojima u postojećoj literaturi nije pridana dovoljna stručna pozornost.

Osmi dio knjige donosi popis i osnovne podatke te opis jezikoslovnih djela (rječnika i gramatika) nastalih u južnoslavenskim zemljama od 16. do prve polovice 19. stoljeća. Iza njega slijede još zaključak i opširan sažetak na engleskome jeziku te popis korištenih izvora i literature.

Zaključak

U ovoj je knjizi obrađena golema građa te je iznesen velik broj zanimljivih, originalnih i vrijednih teza koje će u budućnosti pokrenuti brojna stručna određenja i osvrte. Knjiga plijeni svojom neiscrpnom temom i oštrinom analitičnoga pristupa te vrsnoćom i širinom autoričine upućenosti u problematiku. Velik je njezin doprinos i opsežan, kvalitetan popis relevantne literature koji može poslužiti kao vodič kroz tu problematiku i u kojemu se ogleda opseg autoričina zahvata u lingvistiku, južnu slavistiku, standardologiju, povijest, filozofiju, kroatistiku (standardološku i dijalektološku), književnu znanost, sociolingvistiku te njezin rad s izvorima. Zbog svega toga čitanje se ove knjige može preporučiti kao iznimno zanimljivo, korisno i poticajno.